

5. Кобилецький М. Суд і судочинство в містах середньовічної України //Право України. 2008. № 12. С. 139–145.

Крижанівська Валерія, Кононенко Валерій
СУСПІЛЬНИЙ ЛАД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті визначено поняття «суспільний лад», окреслено особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави, зокрема, окреслено поділ суспільства на стани та охарактеризовано особливості кожного зі станів: виявлено специфіку поділу боярства на окремі класи; досліджено особливості структурування духовенства; виявлено форми залежності стану селян у державі; окреслено особливості поділу жителів міст на окремі категорії мешканців міст.

Ключові слова: суспільний лад, Галицько-Волинська держава, стани суспільства, князь, бояри, духовенство, селяни, міщани, невільники.

Суспільний лад являє собою історично складену конкретну систему суспільних відносин та організації суспільства, що обумовлена рівнем виробництва, розподілу і обміну, особливостями суспільної свідомості і традиціями взаємодії людей в різних сферах життя. Суспільний лад охороняється державою та охоплює всі соціальні відносини і взаємозв'язки.

Слід зазначити, що, як і в Київській Русі, у Галицько-Волинській державі існувала чітка структура суспільства, де кожній групі належало певне і чітке місце.

Нам відомо поняття «великий князь», яке літописці застосовують до Мстислава Мстиславича Удалого, до Данила й Василька Романовичів і сина Василька Володимира. Вочевидь, таке визначення позначає володаря великої волості, під керівництвом якого, як правило, перебували правителі більш дрібних князівств у складі його земель. Князь мав повне право розпоряджатися землею і містами [1, с.12].

Населення Галицько-Волинської держави поділялося на вільних, напіввільних та невільних людей. В Галицько-Волинському соціумі виділяються боярський, церковний, селянський і міщанський (міський) стани.

До категорії вільних належали бояри, духовенство, частина сільського та міського населення. Провідну роль в державному житті князівства відігравала аристократія та знать – боярство, яке поділялося на велике, середнє та дрібне [2, с.136].

Суспільне значення стану бояр визначалося різним урядовим, юридичним значенням. Великі (знатні) бояри були крупними землевласниками, володіли спадковими маєтностями – вотчинами, займали

найвищі посади в державі. Дрібні та середні служили князю або великому боярину, тримали землю до кінця служби, до кінця життя, довічно (з правом передачі у спадщину).

Отже, можна стверджувати, що суспільним станом «при владі» було боярство. Представники знаті були постійними військовими радниками князя. Їх переваги в цих питаннях надали даному прошарку стану боярства привілейований характер, який більш дбайливо охороняється законом.

Бояри володіли «дедництвами» (вотчинами), колишніми їх споконвічними родовими володіннями, а також могли отримувати від князя феод за службу. З бояр князь вибирав більшість кандидатур на роль адміністраторів на місцях (воєвод). Бояри також були вищою владою в своїх володіннях. До таких володінь зазвичай входили і міста, хоча в XIV столітті вже можна спостерігати поширення в Галицько-Волинських землях магдебурзького права. Та й бояри-власники зазвичай допускали в містах формування місцевої адміністрації («кращих мужів»), що вирішувала потокові проблеми місцевого управління. Сам боярин обмежувався отриманням належної податі.

Під літописним терміном «службовці князя», ймовірно, треба розуміти тих, хто мав зовсім невеликі волості в межах володінь «великого» князя і був особливо залежимо від нього політично [3, с.117].

У середні століття і мови не йшло про відділення церкви від держави.

Духовенство поділялося на біле та чорне, воно володіло спадковими землями (якщо син священика переймав посаду батька) та залежними селянами (монастирі), не платило податків, звільнялось від обов'язків перед князем.

Права князя на управління землями монастирів були вельми обмежені. Світська влада сприяла збору церковної десятини; нерідко князь вибирав свого представника на місці з духовних, а не світських феодалів [4, с.3].

Селяни традиційно іменувалися смердами, які жили общинами. Роблячи короткий екскурс і історію походження смердів, як суспільного стану, зазначимо, що саме слово «смерд» має індоевропейське коріння і є видозміною слів «смурд» і «сморд», а перекладається як «проста людина» або «залежна людина».

У досліджуваний нами період так називали вільних селян, головною працею яких була обробка земель, просто кажучи – землеробів. Смерди відносилися до нижчого стану суспільства. Спочатку смерди були вільними людьми, а пізніше їх «закріпачили» і смерди почали належати князям.

Смерди могли мати свій наділ землі, але були зобов'язані працювати і на полі князя, обробляючи його землю.

Все змінилося з прийняттям на Русі християнства. Тоді з'явилося інша назва простих людей, що займаються землеробством – селяни, що практично означало «християни». А ось вже поняття «смерд» стали використовувати в негативному значенні по відношенню до людини нижчого стану.

А ще смерди – селяни повинні були нести військову службу. Вони могли, як самі брати участь в бойових походах, або принести відкуп, віддавши війську свого коня.

Селяни, які жили на землях світських і духовних феодалів, перебували в різних формах залежності.

Слід зазначити, що процес утворення великого землеволодіння супроводжувався посиленням економічної залежності селян і появою ренти. Першою формою вираження економічної залежності селян була данина. На користь великого князя селяни вносили «татарщину» (раніше її збирали баскаки), «серебщина», відбували різні повинності, а на користь місцевих бояр платили оброк (дякло) натурою: хутром, воском, зерном.

Данина, що накладається на «дим», «плуг», не мала конкретних розмірів і збиралася шляхом «полюддя». Крім того, громадяни виконували підводну і військову повинності, а також повинні були будувати і ремонтувати дороги, укріплення, замки. Грошовий оброк в Галицько-Волинському князівстві набуває назву «чинш», а селяни називаються «чиншовики».

Соціальний склад жителів міст ставав неоднорідним: диференціація тут також була значною. Жителі міст – міщани, граждани – поділялися на заможну купецько-лихварську верхівку (мужі градські, містичі), яка захопила міське управління і підтримувала владу князя.

Міська верхівка була опорою влади князя.

Середній прошарок становили ремісники, майстри, дрібні торговці, які об'єднувалися в корпорації – цехи, вулиці, братчини, сотні, ряди зі своєю казною та на чолі зі старостою. Вони становили найчисельнішу групу міського населення. У містах перебували ювелірні, гончарні, ковальські та інші майстерні, продукція яких йшла не тільки на внутрішній, але і на зовнішній ринок. Великі доходи приносила соляна торгівля.

До міських низів належали підмайстри, «робітні люди», «люди менші» тощо, тобто вся біднота та робоча сила, яка цілком залежала від перших двох груп [5, с.96].

Категорію напіввільних/напівзалежних становили закупи – селяни-боржники, які збіднівши, втрачали економічну самостійність і потрапляли в кабалу до бояр, беручи в борг зерно, худобу, інвентар, землю, гроші, змушені були працювати на землі власника. Характерною особливістю для Галицько-Волинської держави є та, що зі збільшенням великого боярського землеволодіння скорочувалася кількість вільних селян, збільшувалася кількість залежних, яких в той час можна було віднести до напівзалежних.

На нижньому суспільному щаблі були невільники, яких, як і у часи Київської Русі, називали холопами (хлопами) або челяддю.

Перші «холопи» на Русі – це вільні люди, які свідомо йдуть в «неволю» до захисника-князя, приймають його суд. Причини різні: заступництво, гарантії особистої безпеки, матеріальна допомога, звичайна можливість вижити в світі кровної ворожнечі, позбутися від звички сильних обертати на «челядь» будь-якого чужинця. Під словом «челядь», на відміну від холопів, розумілися залежні селяни, які захоплювалися разом зі своїм майном.

Формування великого боярського землеволодіння було пов'язане з процесом перетворення холопів на феодално-залежних людей. Проте їхня експлуатація в умовах Галичини та Волині не була вигідною і їх поступово перетворювали на кріпаків, надаючи землю і можливість вести власне господарство.

Отже, як було вказано вище, все населення Галицько-Волинської держави поділялося на вільне, напівзалежне (напіввільне) і залежне. Кожен із зазначених станів мав властивий йому суспільний статус та особливості існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодрухін В. М. Князівська влада і проблеми державотворення в Україні (XII- XIV ст.): автореф. дис...докт. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2005. 39 с.
2. Вилкул Т. Л. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв. М.; Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2013. 405 с.
3. Горский А. А. Древняя Русь: очерки политического и социального строя; Российская акад. наук, Ин-т рос. истории. М.: Индрик, 2008. 478 с.
4. Ісаєвич Я. Князь і король Данило: суспільство, церква, держава (до 800-річчя народж. Д. Галицького) // Київська старовина. 2002. № 1. С. 3-9.
5. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Київ: Наук. думка, 1985. 250 с.